

Puukko, pallo ja pokaali Urheilun alkuperä Pentti Haanpäällä

Urheilussa – mutta ei yksinomaan siinä – tunnetaan viehtymystä tasalukuihin, yleensäkin numeroilla pelailuun. Haamurajoihin, merkkivuosiin ja pyöreisiin lukuihin latautuu toisinaan niin intensiivistä odotusta, että penkkiurheilijoiden ohella valpastuvat myös kaunokirjallisuuden kuluttajat.

Pentti Haanpään (14.10.1905–30.9.1955) syntymästä tulee tänä vuonna kuluneeksi 100 vuotta ja kuolemasta 50 vuotta. Piippolan kirjailija hukkui syksyisellä soutumatkalla, inhimillisesti katsoen liian varhain, mutta aiheeni kannalta kylliksi nähneenä. Haanpää todisti 1900-luvun alussa modernin urheilun saapumisen talonpoikaiseen yhteisöön, ja ruumiillisten harjoitteiden murros jätti syvät jäljet hänen tuotantoonsa. Hänen novelleissaan – harvemmin romaaneissa – esiintyy urheilijoita, voimailijoita ja muita ihmismiehiä siinä määrin, että vastaavan koelman on kotimaisista kirjailijoista kyennyt loihtimaan ehkä vain Jukka Pakkanen.

Kun nyt lähestyn urheilun alkuperää Haanpään tuotannon kautta, toivotan samalla tervetulleeksi tutkimukselliset avaukset Pakkasen tekstien suuntaan. Jälkimmäisen urheilijat tapaavat liikkuu urbaanissa miljöössä, mistä syntyisi jännittävä kontrasti Haanpään maailmaan, joka on – kuten sanottua – korostuneen maalainen. Se on rehvakkaiden jätkien, väkivahvojen renkien ja koppavien ukkoherrojen maailma, jota Haanpää rakensi syksyn 1925 esikoisteoksestaan hamaan kuolemaansa asti.

Ymmärrän Haanpään tuotannon kiinteänä kokonaisuutena ja viittaukset suoritan vuoden 1976 koottuihin teoksiin. Niiden

lisäksi käytän Vesa Karosen 1990-luvulla toimittamaa kokoelmaa Vanha voiman mies, mutta kertomusten alkuperäiset ilmestymisvuodet olen häilyttänyt tekstistä. Nuori Haanpää oli jo 1920-luvulla löytänyt äänensä, kuten sanonta kuuluu, ja tällöin puhutaan sekä tematiikasta että kielellisen ilmaisun tasosta. Edes urheilua sivuavien juttujen kohdalla ei tarvitse välttämättä pitäytyä kronologiseen tarkasteluun. – Paino lepää sanalla "välttämättä". Karonen näkee vuoden 1937 taitekohtana Haanpään tuotannossa: siitä lukien teoksissa korostuu urheilun ja ylipäänsä elämän tarkoituksettomuus.¹ Tällaisen käänteiden pohdinta voidaan uskoakseni jättää vähemmälle huomiolle, kun pidetään mielessä kädellä olevan artikkelin täsmällinen kysymyksenasettelu.

Mitä Haanpään novellitaide kertoo urheilun juurista ja luonteesta? Minkälaista ruumiinkulttuuria hänen henkilönsä harjoittavat, ja mikä suhde sillä on urheilullisten harjoitteiden historiaan?

Nyrkki heilahtaa, terä välähtää

"Keväinen ilta oli kaunis ja rauhallinen", alkaa novelli "Se on sen orja". "Maa ja varpupuut olivat jälleen saaneet verestä vihreyttä, jossakin ammahti laiturille päästetty nauta, ja kaikista saunoista pölähteli harmaa savu, todistaen kauniin keväisen illan olevan päälle päätteeksi lauantain."²

Kyläidyllin kuvaus katkeaa, kun kertoja tarkentaa katseen Sil-lankorven saunaan, jossa kylpee tukkilaisia. Yksi heistä on Nikon Hermannin. Hänen lepäillessään lauteilla "kaikessa rauhassa, ajattelemaatta mitään erikoista", Pilvi-Matti ottaa tehtäväkseen raportoida kylätien kulkijoista: Mäkeläinen siellä hevosineen lähestyy siltaa. Jätkien vastat herkeävät hakkaamasta. Pilvi-Matti joutuu toistamaan sanansa, minkä jälkeen Nikon Hermannin laskeutuu lauteilta ja tarkistaa tilanteen saunan ovelta. Siitä hetkestä kerrota kiihtynyt pikakelauksessa. Hermannin säntää Mäkeläisen perään, komentaa tätä pysähtymään, saavuttaa kärryt vastamäessä ja syöksyy kyytiin, mutta löytääkin isännän kyydistä myös tämän pojan ja rengin sekä kaksi karhia. Hän kolhii itsensä miesten nyrkkeihin ja karhien piikkeihin, kunnes päätyy nujakan jatkuesa ojan pohjalle, jossa menettää tajuntansa.

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

"Kun hän siitä selvisi, niin hän huomasi riitakaverien hevosineen kadonneen kokonaan näkyvistä. Paikalla, maantien ravissa, olivat vain molemmat karhut ja Nikon Hermannin. Ei ollut enempää tehtävisä. Voitiin ajatella, että taistelutanner oli jäänyt hänen haltuunsa."

Mistä tässä kolmen sivun jutussa on lopulta kyse? Mäkeläinen ja Hermannin ovat ottaneet yhteen aikaisemminkin. Miesten välienselvittely on nyt saavuttanut sellaiset mittasuhteet, että Hermannin täytyy jatkaa sitä saunan lauteilta kimmoten, "punaisena ja höyryävänä". Kenties muiden tukkilaisten "ihmettelevät, vetoavat" katseet Pilvi-Matin tiedonannon jälkeen laukaisevat hänessä näyttämisen vimman. Tai sitten Hermannin pinkaisu Mäkeläisen rattaille selittyy Pilvi-Matin mieltä, josta novelli on saanut nimensä: Hermannin on viettinsä kahleissa. "Sillä kaikkina aikoina ovat urheilu ja leikki, taistelu ja kilpailuhenki olleet olemassa. Vain yksilöt, vain tavat ja muodot ovat vaihtuneet."

Edellinen lainaus on jo toisesta novellista, nimeltään "Hurun renki", jossa asetelmaa kuvitetaan puukkojen avulla.³ Miljöönä on jokilaakson kylä, ja kun "puiden mukana" saapunut jätkien lauma poistuu seudulta, muuan heistä jää Hurun taloon rengiksi. "Tähän aikaan oli uusi urheilu kylässä suurimmassa vauhdissaan", kertoja toteaa. "Nyt oli tietenkin koeteltava tulokkaan luonto ja urheilukyky." Tämä tapahtuu tanssien yhteydessä, ja Hurun renki tietää pelin säännöt: hän varautuu illanviettoon täyttämällä taskunsa puukoilla. Tanssipaikalla repeävän riehan tarkempi kuvaus on nyt sivuutettava – sanottakoon vain, että Hurun renki jää Hermannin tavoin tantereelle yksin, mutta kiireestä kantapäähän verta valuen. Vuosia ja vuosikymmeniä kuluu, urheilumuodot jokilaaksossa kehittyvät. Kentän laidalta voidaan nyt tavoittaa Hurun entinen renki omia urheilujaan muistelemassa. "Olisivat ne saaneet jäädä ne tanssit tanssimatta", hän tokaisee lopuksi.

Karkeat pelit laskevat hyödyllisen perustan nykyaikaista urheilua koskeville pohdintoille. Nikon Hermannin saunaillasta jo opimme, että fyysinen kamppailu olisi ikään kuin lajioiminaisuus. Sen taustoja voidaan sitten ymmärtää "Hurun rengin" kertojan esittämään kuvioon nojautuen. Taistelu toimeentulosta edustaa ensinnäkin "elämänurheilua", joka tahtoo puristaa miehestä kaikki voimat. Askareet pelkistyvät tällöin leivän ja lisääntymisen kaltaisiin huoliin.

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

"Mutta kaikkina aikoina oli esiintynyt sivupiirteitä, joilla ei äkkiä katsoen ollut mitään yhteyttä tämän elämänurheilun kanssa. Eikö? Jättikö elämä eläjälle joskus voimaa ja sisua, joka omistajansa hyväksi täytyi purkaa johonkin hyödyttömään? Vai pyrittiinkö tällä hyödyttömällä kehittämään tätä voimaa ja sisua, pitämään terävinä kyhyjä, joita tarvitaan siinä suuressa urheilussa, jota nimitetään elämäksi?"

Tähän kysymykseen ei kertomus Hurun rengistä anna yksiselitteistä vastausta. Lukijalla on kuitenkin lupa todeta, että puukoilla sohiminen tuskin kehittää elämänurheilun puolella vaadittavia ominaisuuksia parhaalla mahdollisella tavalla. Novellissa "Huutokauppa lukkarista" kahden kylän välinen "kilpahenki ja kunnianpyyntö" ei enää edellytä teräseen käyttöä eikä ylipäänsä kohtuuttoman väkivallan ryöpsähdyksiä.¹ Lakeuksien kylät mitaavat paremmuuttaan lähinnä tanssipaikeilla ja voimaa vaativissa koitoksissa. "Joskus selvitettiin asioita tappeluin, joissa ei kuitenkaan käytetty mitään vaarallisia aseita, joten pahat luuviat ja suuret verenvuodot vältettiin." Aiheeseen palataan tuonnempaan, mutta sitä ennen avattakoon Haanpäällä esiintyvän nyrkkiurheilun teoreettinen viitekehys, jos näin anakronistinen ilmaisu sallitaan. Sivilisoitumisen teoriasta ei nimittäin 1930-luvulla vielä keskusteltu. Siitä tässä on silti kyse: urheilujen "tavat ja muodot" muuttuvat, kuten äsken luimme, ja veden virrattua jokilaakson uomassa riittävän kauan käydään ruumiiden asemesta laskemaan esimerkiksi osumia. Puukon sijasta on ryhdytty kantamaan muita instrumentteja. Koska puhe on kirjallisuudesta, en raskautta ajatusta teoriapitoisella sitaatilla; sen sijaan havainnollistan sitä muistelmanluonteisella anekdootilla, joka sisältää novellin ainekset.

"Vanhat ihmiset kertovat, että Kotkassa tapeltiin ennen kovasti. Se oli ensimmäinen urheilu minkä muistavat", mainitaan Kymenlaakson 1920-luvulla julkaistussa urheiluhistoriikissa. Aivan varhaisimpien – ja kuolonuhreihin johtaneiden – kahakoiden jälkeen historiikki harppaa 1890-luvulle, paikkakunnan sahalaitosten liepeille. Jokaisella sahalla oli "rimahelveti", jossa puujäte poltettiin, ja näiden jättiläisnuotioiden ääreen nuoriso kokoontui. Sieltä käsin hyökkäiltiin toisilla tulilla lämmittelevien porukoiden kimppuun:

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

*"Kun oli kierä jää, tapahtui liikehtiminen luistimilla ja aseena oli rima, à la jääpallomaila, vaikka pallo oli paljon suurempi kuin nykyään eli sen vihollisen kallo, mikä kiinni saatiin. Tosin kuitenkin lyötiin useimmiten vain pehmeisiin paikkoihin ja sattui harvoin, että kenenkään tarvitsi turvautua lääkärin apuun suuremman otteleen jälkeen. Tämä juuri antaakin otteluille enemmän urheilun kuin tappelun leiman."*⁴

Intohimon ja illuusion näyttämöt

Urheilun esihistoria ei rajoitu Haanpäällä tappelunnujakoihin. Etymologisesti tarkastellen urheilussa on kyse uhkarohkeuden ja huimapäisyyden kaltaisista ominaisuuksista, eikä niihin vielä vaadita ensimmäistäkään nyrkiniskua. Tästä vakuuttuakseen tarvitsee vain kuunnella kulkumiestä, Alaskat ja Kaliforniat kiertänyttä sälliä, joka on palannut kotimaahansa repullinen tarinoita mukanaan. "Mutta en minä ole rohkeampaa temppua nähnyt kuin mitä näin kerran tässä maassa", hän vakuuttaa yleisölleen, eli novellin "Paulakengänmies uipi" lukijoille.⁵

Yllätyksenä ei enää tule, että Paulakengänmies on tukkilainen. Eletään kevättä, ja miehet nostavat syksyllä jokeen jäätyneitä tukkisumaa maalle. Paulakengänmiehelle sellainen haaste ei riitä: markka jätkältä, ja hän sukeltaisi avannosta toiseen. Avannot ovat tuskin tukkipuun levyisiä ja parinkymmenen metrin etäisyydellä toisistaan. Veto syntyy, sukeltaja heittää vaatteet yltään paulakenkiään myöten.

"Miehet nojailivat työaseisiinsa äännettöminä. Heidät oli äkkiä täytännyt se omituinen jännityksen hehku, joka kuuluu urheilukilpailuun ja sirkusteltan kuvun alle. Keskelle arkista työtä oli muodostunut juhla. Maaliskuisen taivaan alla oli juuri kypsymässä se maisuva hedelmä, jonka nimi on tapaus."

Keväiselle jäälle muodostuu katsomo; lukija todistaa nyt urheiluyhteisön evoluution varhaisinta vaihetta. Arjen katkaisemiseen ei tässä tapauksessa vaadita lippuluukkua eikä kovaaäänistä. Tämä juhla rakentuu – sanaleikkiä yrittäkseni – riisutun kaavan mukaisesti, ja esiintyjä uusii ohjelmanumeronsa uutta vetoa vastaan. Jyhkeän jään alla vesi äänteli salamyhkäisesti, pahaenteisesti."

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

Katsomoon on liittynyt työnjohtaja, jolta on pelissä kymmenen markkaa. Miehet hiljenevät. He seuraavat eli kuvittelevat jään määrällä puolella käytävää kamppailua:

"Heillä oli hämää aavistus siitä, ettei tässä ollut kysymyksessä jonkin markan ansaitseminen, eikä maineakaan, vaan jokin selittämättömän uskaltamisen himo, joka on aikoinaan otollisilla hetkillä nostanut ihmisen aste asteelta maan tomusta."

Tukkilaisten intuitio on samalla vastaus edellä esitettyyn pulmaan "hyödyttömän voiman" funktiosta. Tempuat, taidonnäytteet ja niitä totisemmat taistelut sysäävät kehitystä eteenpäin; ne kertovat luomiskyvystä, tahdosta kolkutella katoavaisen ruumiin rajoja. Avantoon sukeltava mies etenee "synkeään, outoon seikkailuun", ellei peräti "haudantakaiseen maailmaan". Haanpään tuotannossa hän ei varmasti ole keskeisimpiä hahmoja, mutta käsillä olevan artikkelin kannalta Paulakengänmiehen voittanutta tuskin on. Muutaman markan hän saattaa tienata, kun taas muissa suhteissa hänen suorituksensa on hyödytön – eikä pelkästään hyödytön. Tempaus on myös omituinen, järjetön ja epäilemättä hullukin.

Kun uimarin uroteko ymmärretään urheilusuorituksena, siitä on tunnistettavissa ne seikat, jotka Haanpäällä eivät urheiluun yhdisty. Mitään hygieenisää tarkoituksiperiä ei Paulakengänmiehen tapaisella temppuilijalla ole mielessään – oikeastaan päinvastoin, ja toiset tukkilaiset ottavatkin asiakseen varoittaa vilustumisen vaarasta. Yhtä vähän kertomuksessa oikeutetaan urheilua moraalisien kasvun kautta. Huimapäinen uimari tuskin jalostaa sielullisia ominaisuuksiaan, vaikka unohtettaisiin rahallinen hyöty, mitä edes tukkilaiset eivät pidä hänen päällimmäisenä motiivinaan. Kaikkiin näihin piirteisiin saadaan vahvistusta jatkossa, kuten myös siihen seikkaan, että Haanpään urheilijat eivät ikinä ole isänmaan asialla. Ainut sallittu johtopäätös viittaa ruumiinkulttuurin omalakisuuuteen, sen irrationaaliseen viritykseen. Tämä taas oli melko rohkea argumentti 1900-luvun alussa, jolloin suomalainen urheiluliike asettui palvelemaan kansallista projektia ja sepitti urheilulle niin yleviä perusteluja, että niitä yhdisti vain kehollisen kokemuksen ja raatelevan kilpailuvietin kiistäminen. – Toisinajattelijan ääni on haettava Helsingin Kisa-Veikkojen seuralehden palstoilta. Urheilun todellinen perusta

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

ei ilmene runoilijoiden eikä pedagogien kirjoitelmissa, julisti urheilija, toimittaja ja urheilujohtaja Yrjö Halme vuonna 1916. "Sammumaton omanvoitonpyynti, säälimättömyys ja häikäilemätön pyrkimys saattaa oma tahto perille! Siinä on oikean urheilijan luonteen ominaisuudet."⁷

Haanpään säälimättömiin kilpailijoihin tutustumme hetken kuluttua. Kohtaloon uhmaavia seikkailijoita, modernin urheilijan prototyyppejä, hänellä esiintyy teoksesta ja vuosikymmenestä toiseen. Kertomus Paulakengänmiehestä vertautuu jo vesielementin kautta novelliin "Päntän äijän vajoaminen",⁸ jonka asema kirjailijan tuotannossa on yleisesti tunnustettu.⁹ Kun Päntän äijä sääntää kokeilemaan syksyn ensi jäiden kestävyttä, eukkonsa sanoin "hukuttamaan itsensä", hänen on ymmärrettävä olevan samalla asialla kuin entinen tukkimies. "Syksyisen jään sileällä pinnalla oli hänen turtuneeseen mieleensä merkillinen, selittämätön vaikutus. Se vietti hänet liikkeelle vastustamattomasti, vietti ratisevalle, sujahtelevalle pinnalleen." Päntän äijä on kuitenkin tragikoominen – ei enää sankarillinen – hahmo. Paulakengänmiehen tavoin hän saattaa olla "manalasta palannut", mutta hänen käyntinsä jäiden alaisessa maailmassa herättää pahennusta; hän vetää ihailun asemesta ylleen nuhtelua.

Mistä johtuu suhtautumistapojen erilaisuus? Haanpäällä vanhojen miesten paikka on kentän (tai järven) reunalla. Uskallus ja intomieli kuuluvat nuorukaisille; ne ovat elimistöä kuohuttavan testosteronin seurausta. Kentän laidalle asettui muuten lopulta Nikon Hermannikin. Hän istui ja ihmetteli, miten "nuori kansa juoksenteli, hyppi ja heitti liiat kiireensä". Puukkotappeli ennätti siis todistaa modernin urheilun tulon maaseudulle. Haanpäällä tämä periodi tunnetaan "säännösteltyjen urheilujen" aikana, kuten novellin "Kenttä" kertoja toteaa.¹⁰ Uuden ja vanhan urheilun välisen murroskauden kuvauksena mainittu novelli on ohittamaton teksti – moniselitteinen, humoristinen ja filosofinen kertomus.

Kylän keskeltä on ostettu palsta "kasvavaa maata". Se salaojitetaan, tasoitetaan, päällystetään, ja avataan käyttöön uuden sukupolven etujoukolle. "Ja vaaleina kesäiltoina ilmestyi sinne askartelijoita, hyppääjiä, merkillisten loikkien tekijöitä, erilaisten esineitten heittelijöitä." Vanhusten silmissä näky on vallan omi-
tuinen. He käyskentelevät kentän ohi, ja vaikka joku heistä ryh-

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

tyykin muistelemaan oman nuoruutensa otteluita, sitä seuraavien entistä vakaampi lausunto aikojen rappiosta, turhuuksien turhuudesta. "Jos kylän nuoret miehet puskisivat kaiken tuon voiman, innostuksen eli vihan tosiasioihin, niin toista nähtäisiin."

Kentällä huhkivien kyläläisten nokkamies on opettaja. Hän katsoo velvollisuudekseen esittää vanhoille miehille vastaväitteet, ja tämän hän tekee "rantuisessa paidassaan ja maila kädessä". Mitä jää jäljelle, jos elämästä karsitaan kaikki turha ja hyödytön? Tuskin mitään, opettaja järkeilee. "Elämä ei ole numerollinen laskuesimerkki. Se on elämä. Raamatun Saarnaajan mukaan se on suuri turhuus." Miten sitten kentällä tapahtuva turhuus näyttäytyy tässä katsannossa? Ei lainkaan hullummin, opettaja lausahaa: se on "erinomaisen hupainen turhuus".

Ukot hymähtelevät, sytyttelevät piippujaan, mutta eivät ehkä vakuutu. Opettaja on koulunsa käynyt ja osaa asetella sanoja peräkkäin. Novellin kertojan sitä vastoin opettaja puhuu puolelleen. Arjesta tehdään kentällä juhlaa, kertoja havainnoi. Peli ei nimittäin ole pelkkää juoksua, pallon sieppaamista ja mailan heiluttelua. "Koko kentällä, pelissä, vallitsi jokin kohtalo, korkeampi elämä, ainakin jokin lumoava harhakuva." Näin on saavutettu jälleen synkeän avannon äärelle. Kentällä koetaan "taistelun ja taiteen" tuokioita, sielläkin unohdetaan hetkeksi "tosiasiat" ja annetaan lumouksen viedä mukanaan. "Se oli leimahtavien lyöntien, yliluonnollisten sieppausten, suurten rynnistysten, iskujen ja vastaiskujen näyttämö."

Mutta – ja tämä on perin painava *mutta* – tällä kertaa kaikki tapahtuu "rajojen ja sääntöjen" puitteissa. Kuolleet virkoavat heti seuraavaan vuoropariin. Kukaan ei jää tantereelle, ketään ei etsitä jään alta. Viimeisen vuoroparin jälkeen juoksut summaataan, vastustajista tulee taas kylänmiehiä ja kenttä tyhjenee. Sillä hetkellä kertojan mainitsema illuusio hajoaa: on palattu arkeen ja sen edustamaan turhuuteen. "Vaivannäkönsä keskellä ihmisellä ei ole muuta onnea kuin syödä ja juoda ja nauttia elämän iloista", kirjoittaa Saarnaaja (2:24), ja sille kannalle näyttäisi novellikin asettuvan. "Kenttä on humoristinen vertauskuva elämästä, jonka tarkoituksettomuutta ei pidä miettiä ja jonka harhakuvat pitää ottaa todesta", arvelee Karonen.¹¹ Tässä tulkinnassa elämä on yhtä suurta peliä, ja silloin voidaan "Hurun rengissä" esitetty kysymys hyödyttömän voiman funktiosta sivuuttaa. Jos

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

elämä ei ole matemaattinen yhtälö, kuten opettaja todistelee, siinä tapauksessa se on nopanheittoa, sattumien summa, jossa vain perimmäisin lopputulos on ennalta määrätty. Sitä edeltävät askareet on suhteutettava tähän kosmiseen turhuuteen, kaikkien intohimojen sammuttajaan. Ja siksi on todettava, että huomomminkin voisi vähät päivänsä auringon alla käyttää kuin palloa lyöden.

*"Ympäriällä aaltoilivat vihreät vainiot pienessä yötuulella ja ruiskuräikkä lauloi jossakin itsepintaisesti. Vihreiden peltujen keskellä levisi tuo kenttä alastomana, hiekkaisena, autiona. Mutta se ei ollut mikään erämaa. Tämäkin maa eli. Sillä oli sielu."*¹²

Kun hekuma vie mukanaan

Sielullisia ilmiöitä on mahdollista kohdata muinakin vuoden aikoina. Novellissa "Viisikymmentä kilometriä" ovat hiekkakentät ja vihertävät vainiot saaneet ylleen lumisen, latujen merkitsemän peitteen, ja arkisen vaivannäön ylittäminen tapahtuu nyt suksien avulla.¹³ Hiihtokilpailu on Haanpäällä huvitusta, mutta ei silkkaa leikkiä. Ajanottajien kello "tokuttaa tärkeitä ja ratkaisevia sekunteja", mutta koko totuus ei löydy tuloluettelosta. Novellin kertoja havaitsee kansanjoukkojen hiljentyvän ennen ensimmäisen miehen lähtemistä taipaleelle: "Ponnistusta, hikeä, hellittämättömyyttä sisua, kaiken tarmon jännittämistä aina hengen rajoja myöten, taistelua. Nuo lähes sata suksimiestä tiesivät sen ennen muita."

Kilpailu käynnistyy, miehiä katoaa metsään. "Laihoja, talvisien tuulien puremia naamoja, liikkeissä kiukkuista tyyneyttä." Kirveet ja lapiot ovat heilahdelleet heidän käsissään ennen saavojen, varustaneet heidät tähän tehtävään, suksien päällä käytävään taisteluun. Tuhat tukkikuormaa turhuuden tähden, sanoisi vanhus ladun varrelta. Kyllä, mutta edelleen hupaisaa turhuutta – "juhla keskellä arkista erämaata", vahvistaa kertoja. Kilpailun etenemistä seurataan nimettömäksi jäävän numero 42:n näkökulmasta. "Hiihtomies siinäkin, joku, joka oli katsonut hänelläkin olevan asiaa tässä sadan suksimiehen kilpailussa." Tähän päivään hän on tähdännyt vuosien ajan, tätä kilpailua hän on pohjustanut pienemmissä mitteloissa, ja tällä ladulla hän siirtyisi

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

kilpailujen kategoriassa ylempään sfääriin, elämänurheilun tasolle.

"Hän on tiennyt etukäteen, että nämä eivät lopultakaan ole mitään leikillisiä kilometrejä. Ne ovat kamppailua, elämää, kohtalo. Ja elämä vaatii innostusta, ajattelematonta sisua, hulluutta, lihan himoa ja lihan vihaa."

Sukulaisuus avantouimariin todentuu sormella osoittamatta. Tässäkin tapauksessa kohtalonomainen ja elämänpituisen kamppailu käydään paikasta A paikkaan B, tarkoin rajatulla reitillä, mutta maalin lähestyessä numero 42 kurkistaa toiseen ulottuvuuteen: hän kuulee "olemattomia ääniä" ja näkee "kirjavia valoja". Kilpailun hän voittaa. Ladut sulaisivat, voittajat unohdetaisiin, mutta tämä kilpailu olisi hänen. Ainakin tämän taistelun hän oli voittanut, tätä hetkeä häneltä ei kukaan riistäisi. "Siinä oli jotakin, joka teki elämän elämäksi."¹⁴ Jälleen huomataan, että urheilulle asetetut terveydelliset, kasvatukselliset ja isänmaalliset päämäärät erottuvat vain poissaolollaan. (Pedagogisilla tavoitteilla tarkoitan jo Haanpään syntymän aikoihin inflaation kokenutta hokemaa "terve sielu terveessä ruumiissa".) Ponnistelun hurma pakenee nopeita, helppoja, ja aivan liian rationaalisia selityksiä.

Samalla on todettava, että tähän mennessä on kuljettu yksinomaan kamppailuista voittoihin ja uskalluksen kautta juhlan tuokioihin. Aina ei käy yhtä hyvin. Jokiperän kulmilla elinvoimaa uhkuva urheilu on koitua kuolemaksi – ainakin kylän lehmille. Haanpäällä paluu pesäpallokentälle tehdään kertomuskoelmassa lisäksi Vähäpuheinen. Jutun nimi on "Pesäpallo", ja tällä kertaa kyläläiset perehdyttää lajiin oikein valtion palkkaama konsultti, urheiluohjaaja.¹⁵ Pesäpallon lyönti on jäänyt jokiperäläisiltä oppimatta, mikä "ei näyttänyt käyvän laatuun nykymaailmassa". Urheiluohjaaja on suustaan yhtä etevä kuin aikaisemman novellin opettaja, ja kun kenttä on raivattu, kyläläiset valtaa perin totinen innostus:

"Keppi heilui, kova nahkapallo lensi kuin äkäinen ampiainen ja jokiperäläiset ahersivat sen kimpussa hyvin kiireissään ja voittivat juoksuja. Vanhat ja huonosaattoiset istuskelivat kentän kupeessa, seurasivat asiaa ja yllyttivät. [...] Ja heinäajan pouta kaartui Jokiperän yllä puhtaana kuin kupari."

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

Tälle kentälle ei enää kokoonnuta ainoastaan pyhäisin. Sinne palataan heti maanantaina, sitten tiistaina ja keskiviikkonakin, itse asiassa viikon joka ikisenä päivänä. Vain Iisakki Vähäpuheisen onnistuu vältellä "pallopelin hekuman" kosketusta. Hän myös muistelee, että niihin aikoihin on ollut tapana tehdä heinää, ja kohta hän asteleekin omalle niitylleen. "Mutta kovin siellä oli yksinäistä ja orpoa ja hiki kirveli ja paarmat purivat kipeästi." Iisakki luovuttaa. Hän laskee viikatteen ja siirtyy huutojen houkuttelemana kentän reunalle, jossa hän nyt pitää mietteensä omana tietonaan.

Jokiperän asukkaat havahtuvat kollektiivisesta harhastaan vasta sillä hetkellä, kun valtion lähettämä "velho" nostaa reppunsa ja ottaa suunnan seuraavan kylään. Heinänteon sesonki on siihen mennessä ohi: korsi on kuivunut pystyyn ja sateet jo lankeavat. "Valtio sai talvella ostaa jokiperäläisille rehuja monen monituisen miljoonan edestä, ettei karjoille olisi käynyt aivan kolosti ja lehmänanti lakannut tiukkumasta." Iisakki saa tästä aiheen ihmetellä, minkä tähden urheilusta ei sakoteta siinä missä viinanpoltostakin: molempien seuraukset saattavat olla yhtä vahingolliset.

*Rattaanpyörässä
ajaminen. Sund.
(Maximilian
Stejskal, Folklig
idrott. Helsingfors
1954)*

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

Novellit "Kenttä" ja "Pesäpallo" kertovat sinänsä neutraalin pelin merkityspotentiaalista.¹⁶ Urheilu ei ole ainoastaan juhlaa tai yksinomaan petollista kimallusta. Se on niitä molempia, ja usein jopa samanaikaisesti, mutta silloinkin vain tietyn ikäluokan edustajille. Haanpään sankareiden uskallus ja intohimo ovat selitettävissä urheilullisten harjoitteiden biologisella tarkoituksella. Kun ruumiillista energiaa vaativat toimet ovat siirtymässä koneelle, ihmisen on pidettävä vitalisuuttaan yllä muilla keinoilla, kuten asia tutkimuksellisessa tekstissä ilmaistaan. "Noin 15–30 ikävuoden välillä on ihmisen oman energiankäytön liikerytmi biologisen määräytyvyytensä perusteella elinvoimaisimmillaan."¹⁷ Tätä kautta olisikin mahdollista arvioida urheilun väitettyä irrationaalisuutta uudelleen: luonnon sanelemaan "liikerytmiin" sopeutuminen kuulostaa jo hyvin tarkoituksenmukaiselta kehitykseltä.¹⁸ Mutta nyt ollaan liukumassa luvattoman kauas Haanpään henkilöiden todellisuudesta – henkilöiden, joiden pyrinnot eivät tähtää ainakaan teorian kuvittamiseen: "Ne ovat kamppailua, elämää, kohtalo."

Voimanponnistusten tarve tuntuisi joka tapauksessa olevan geeneihin koodattu. Joillakin yksilöillä luonnonjärjestyksen rytmi on vain päässyt nyrjähtämään. Se on raiteiltaan siinä mielessä, että vitalisuuden hiipumista ei haluta hyväksyä, tai sitten tilannetta ei edes ymmärretä. Novellissa "Vanha voiman mies" "kepelä, tökki, kirkasääninen" Temu tarkkailee kylän nuorukaisien urheilullisia puuhia, juoksua ja loikkimisia.¹⁹ "Hänessä istuu voimankoittajan, urheilijan luonto", joskin hänen omat urotekonsa ovat niiltä ajoilta, jolloin palkintotuomarit eivät naksautelleet sekundaattoria eivätkä sovitelleet mittanauhaa. Nyt hän yllyttää nuorempiaan, mutta vain todetakseen heidän kelvottomuutensa. "Erittäin ne olivat miehet ennen. Silloin kun hän oli uusi mies."

Temu on sentään hyväksynyt voimiensa hupenemisen, kun taas novellissa "Voimaa" päähenkilön fyysisten kykyjen rappio korreloi henkisen kapasiteetin luhistumisen kanssa.²⁰ Tämän vanhuksen ajatus kiertää maailman lyhimmäksi sanotulla pururadalla yhden ja saman aiheen ympärillä – "voimaa, voimaa, jänneiden ja lihassäikeiden kykyä". Ja väkeväksi hän uskoo itsensä edelleen. Se on hänen lumoava harhansa, ja siinä missä hiihtokilpailu näyttäytyi äsken elämänurheiluna, vertauskuvallisena

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

*Viikatteella käveleminen. Inkoo.
(Maximilian
Stejskal, Folklig
idrott. Helsingfors
1954)*

kamppailuna, vanhuksen pitää kirjaimellisesti elossa voiman ilhusio. Ukko on käynyt päivittäin sepän luona tarinoimassa, minkä jälkeen seppä, "raavas mies, lujatekoinen kuin sonni", on antanut vanhuksen viskata itsensä nurin. Siitä hän on saanut palkkioksi "mustan ja mieluisen sikaarin". Mutta nyt seppä tekee muuttoa paikkakunnalta. Viime töikseen hän ottaa vielä kerran yhteen ukon kanssa, ja heilauttaakin tämän yksin tein heinäkas-päälle. Siihen katkeavat voimaa ja lihassäikeitä pursuilleet muistelut. Kuvitelma on särkynyt, vanhus riutuu ja kuolee pois.

Kepelä Temu on toista maata: hän vain viihdyttää nuoria jutuillaan. Nämä laskevat kuulat ja kiekot käsistään ja antavat tarinoiden viedä mukanaan. Näin he oppivat, miten "miehiset miehet tarttuivat ennen toisiaan housunkauluriin, mitenkä vedettiin käsikarttua, käsiteltiin tervatynnyreitä, kuinka kookkaat olivat ne väkikivet, jotka nostaa änkistettiin ylös maasta". Tällaiset harrasteet edustavat kansanurheilua eli perinteistä kisailua, jonka nykyaikainen urheilu nopeassa tahdissa syrjäytti. Haanpään teoksissa vanhan kansan pelit ja leikit elävät juuri muistoissa, vanhojen miesten jutteluissa. Tästä linjasta poikkeaa novelli

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

"Muuan palkinto", joka tosin sijoittuu aikakauteen, jossa säännöstellyt urheilut ovat jo saaneet tukevan jalansijan.²¹

Tukkilaisia sekin aika elättää. (Itse asiassa tukkilaisuus oli moderni ilmiö, ja tukkijätkät edustivat alkaneen teollistumisen kautta. Haanpäästä lukiessa tätä seikkaa ei tietenkään tule unohtaa.²²) Sahan ukkoherralla on kokoa ja sisua, mitä hän mieluusti nuoremmilleen ja nöyremmilleen todistelee. Kiehtova katkelma kertomuksen alussa rinnastaa hänet Nikon Hermannin: hän kimmahuttaa suoraan saunan lauteilta vihamiehensä hevosrattaille. Ei siis ihme, että herralla on mainetta "humujen humuna". Nyrkkinujakoinnin ohella hän tuntee vetoa myös hillitympiin voimankoitoksiin:

"Ukkoherra oli tullut pihamaalle ja äkännyt siinä sopivan ja sileän kiven, tuollaisen kokoliaan möhkäleen [...]. Hän kohoutti kiven maasta ja asetti sen oikealle kämmenelleen ja nosti sen sitten suoraan ylös ilmaan oikaisemalla hitaasti käsivarttaan. Se tapahtui seitsemän kertaa. Seitsemän kertaa kivi laskeusi ja seitsemän kertaa se nousi jälleen. Se oli kunnioitettavan näköinen möhkäle ja ukkoherra punoitti ja puhkuili ja hänen otsaansa nousi suoni kuten tukkipuomin viita."

Tukkilaiset seuraavat näytöstä ilman että kukaan tarttuisi haasteeseen. Ei kukaan, ennen kuin ringistä astuu esiin "pienehkö ja aivan nuori mies". Hän passaillee kiveä kouraansa, hakee tanakkaa asentoa, ja nostaa kiven ylös. Kivi nousee ja laskee yhteensä yksitoista kertaa. "Sitten poika pudotti sen maahan ja kysyi, riittääkö."

Viraapelista leikistä säännöstelyyn urheiluun

Mikä on talonpoikaisen voimakulttuurin suhde nykyaikaiseen urheiluun? "Perimmältään urheilun ihmemiehet ovat sukua kansantarinoiden väkeville voimamiehille", kirjallisuudentutkijana aihetta lähestynyt Karonen esittää.²³ Tietty yhteys kahden ruumiinkulttuuriin välillä varmasti on, mutta hyvin ohueksi se on jo käynyt. Haanpäällä järjestäytynyt urheilu kasvaa spontaanien kisailujen perustalle. Lähempi tarkastelu sitten paljastaa, että ruumiinharjoitteina niiden välillä lienee enemmän erottavia kuin yhdistäviä tekijöitä. Kun vanhuksat tarkkailivat edellä pesäpallottelua, he osasivat verrata sitä oman nuoruutensa ottelui-

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

hin, kuten housunkauluspainiin, kivien nosteluun ja nahkapallon peluuseen. Mutta se kaikki oli ollut "enemmän satunnaista, viraapelia", toisin kuin tällainen virallisten pykäliden mukaan tapahtuva urheilu.

Vanhan polven voimannäytteisiin ei myöskään harjoiteltu erikseen. Viitataan lyhyesti painimies V.J. Penttalan muistelmiin, joista löytyy täysin haanpääläinen kuvaus pohjalaisen kansanjuhlan ohessa käydystä kuulanpukkauksesta. Nuori Penttala voittaa haasteottelussa rotevan aikamiehen, mutta tekniikka paljastaa hänen harjoitelleen lajia, ja niin jäävät palkintokahvit saamatta.²⁴ Novellissa "Muuan palkinto" sahan ukkoherra vielä noudatti kylmiltään urheilun periaatetta. Hänen nuorella nöyryyttäjälleen on sitä vastoin moderni suhde voimailuun: "Se poika oli kai urheilija, treenattu mies", toiset jätkät kuiskailevat. Numeron 42 määrätietoiseen harjoitteluun on jo viitattu, ja hän onkin ankaran kilpailullisen ajan urheilija. Novellissa Silkki-Räätäli – vanha hiihtourheilija tulee sitten mainituksi Aappo Luomajoki, suomalaisen hiihtourheilun ensimmäinen sankari.²⁵ Räätäli muistelee kilpaladun varrella kaukaista nuoruuttaan, niitä aikoja, jolloin Luomajoen ihmeteot saivat hänet nousemaan suksille. "Hän hiihti viiden kilometrin taipaleen maantiellä joka päivä ja kello näytti, että taival taittui kerta kerralta nopeammin."

Silkki-Räätälin harjoittelumetodi ei nykylukijalle näyttäydy järin hienostuneilta, mutta se on tietysti suhteutettava aikaansa. Jos kuulantyyntöön voitiin valmistautua työntämällä kuulaa mahdollisimman pitkälle, miksi ei hiihtokilpailuun olisi harjoiteltu hiihtämällä mahdollisimman usein mahdollisimman lujaa?²⁶ Säännöllisen harjoittelun – tai "järkiperäisen treenauksen", kuten tuolloin sanottiin – omaksuminen oli joka tapauksessa mullistava käänne, kun mietitään talonpoikaisen yhteisön suhtautumista nykyaikaiseen urheiluun. Haanpäällä tähän murrosvaiheeseen ajoittuu myös novelli "Hiihtourheilijana", jossa lisäksi Vähäpuheinen mielistyy suksilla tapahtuvaan kisailuun.²⁷

Lisäkin voidaan arvella olevan Silkki-Räätälin aikalainen. Kilpaurheilu on "vastasyntynyt asia", ja lisäksi, joka on riistan ja muiden askareiden nimissä tottunut kulkemaan hiihtäen,²⁸ haluaisi nyt näyttää, miten "viti tupruaa vieraitten silmille". Merenrantakaupungin kilpailuissa nuorukainen asettuu jo lähtöviivalle, alusvaatteillaan muiden urhojen tavoin, mutta saapuu "kol-

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä

mipeninkulmaiselta golgatantieltä" viimeisten joukossa. Hän palaa kotikyläänsä ja jättää kilpahiihdot sikseen.

Kohtaaminen Mäen isännän kanssa saa Iisakin yrittämään vielä kerran. "Hiihtäjä sitä sinäkin olet, mutta eihän sitä noin kylmiltään, ilman tietoja", Mäki rohkaisee. Silkki-Räätäli oli jo kuullut Luomajoesta kerrottavan ihmeellisiä tarinoita. "Sanottiin, että hänen veljensä, kuulu tietäjä Hätämaa, oli tehnyt hänelle sellaisen taikasuksivoiteen, ettei tarvinnut kuin seisoa jalat mäystimissä." Mäen isäntä taas tietää Luomajoen kiistakumppanin Juho Ritolan voimien lähteen: tämän vetäytyy kilpailujen lähestyessä uuninpankolle syömään sonninihiä. "Siinä tapahtuu samaa kuin puron veden patoamisessa", isäntä jatkaa. "Voima paisuu paisumistaan..."

Syksyn tullen miehet tapaavat uudelleen. Isäntä muistuttaa asiasta, ja niin Iisakin nähdään ensi lumilla hiihtelevän kohti Mäen taloa. Hänellä on omat epäilynsä hankkeen suhteen, mutta sellaiset mietteet on nyt unohdettava, olisihan luvassa toimeentulon ongelmista vapaa talvi. Iisakille kannetaan parasta pöytään, ja jos naisväki asettaa poikkipuolisen sanan isännän harjoitteluaajatteluun nähden, tämä komentaa heidät keittämään kananmuniakin urheilijalle. "Hän söi ja makasi ja lihoi ja pulskistui." Jos sitten vieraat arvuuttelevat, mikähän tätä "lihavaa nuorukaista" vaivaa, heille vakuutetaan kilvan Iisakin olevan terveyden perikuva.

Näin vaihtuvat viikot kuukausiksi. Harjoittelukausi sujuu haavereitta, ja viimein koittaa kilpailupäivä. Nyt Iisakin tarvitsisi vain avata padot, päästää talven aikana varastoitu voima valtoimenaan ladulle. Mutta "kevätesien ihmettä" ei nähdä; Iisakki on maaliintulijoista verkkaisimpien joukossa. Niin loppuvat hiihtoharjoitukset Mäen tuvassa. "Monta kymmentä hyvää ja pyöreää vuotta sai vierähtää ennenkuin oli selvillä, että Mäen ukko oli ollut valmentaja ja Mäen lämmin uuninpäällisyys, jossa Iisakki enimmäkseen majaili, valmennusleiri." – Yllättävä käänne ei tietenkään mitätöi isännän uskon vilpittömyyttä. Keinot olivat monet, kun järkipäiseen urheiluun ryhdyttiin: valmentajan takana nokkelimmat juoksijat – ja tämä tarina on tosi – kokeilivat selkää edellä starttaamista. Räväkkä pyörähdys antaisi ylimääräisen sysäyksen, kiihkeän liikevoiman, jonka turvin vastustajat jäisivät takaviistoon heti alkumetreillä.²⁹

Erkki Vettenniemi

Puukko, pallo
ja pokaali
Urheilun alkuperä
Pentti Haanpäällä